

הרב אליהו מנחם גויטיין

עמוס הנביא מתקוע שניבא על בית אל

א. מוצאו ואישיותו של עמוס

אחת הדמויות המרתקות בשלהי ימי הבית הראשון הינו הנביא עמוס. "אשר היה בנקדים מתקוע אשר חזה על ישראל בימי עזיה מלך יהודה ובימי ירבעם בן יואש"¹.

על עיר מוצאו חלוקות הדעות בין המפרשים. הרד"ק, אברבנאל ומלבי"ם סבורים כי היא עיר בנחלת אשר, והאחרונים סבורים כי היא עיר בנחלת יהודה, כפי שמובא בדה"ל²: "יושב רחבעם בירושלים ויבן ערים למצור ביהודה ויבן את בית לחם ואת עיטם ואת תקוע". אומנם גם בימינו מזהים ישוב בסמוך לבית לחם בשם תקוע, והיא על גבול מדבר יהודה³.

אבל לא ניתן לקבוע בוודאות אם זו תקוע המקראית. המקום מוזכר במלחמת יהושפט נגד הגויים שבאו עליו מדרום "ויצאו למדבר תקוע" (שם). ההבדל בין שני פירושים אלה הוא: אם היה עמוס נביא מיהודה שבא להוכיח את עשרת השבטים בבית פולחנם - בית אל, במקביל לאיש האלקים שבא מיהודה להוכיח את ירבעם הראשון - בן נבט, בבית אל "ורבעם עמד על המזבח להקטיר"⁴. או שהיה נביא בן המקום שבא להוכיח את אחיו מעשרת השבטים.

התקופה בה נשא את נבואותיו ברמה הייתה: סוף תקופת מלכות ישראל⁵. כשבראש הממלכה עמד ירבעם בן יואש, נכדו של יהוא, אשר היה מצדיקי מלכי בית ישראל. (ראה בספרי: דמויות בתנ"ך, ח"ב, עמ' 141). מלך זה נזכר גם בתחילת ספר הושע יחד עם ארבעת מלכי יהודה, שבמקביל אליהם מלך על ישראל. ושואלת הגמרא⁶ מפני מה זכה ירבעם בן יואש להמנות עם מלכי יהודה?

1. עמוס פרק א', א. בגמ' מנחות דף פה, ע"ב הובא: "תקוע אלפא לשמן" = שמנה היה מובחר (יכין). ומשם לקח יואב את האשה החכמה, בשמו"ב י"ד. ופירש"י שחכמה מצויה בהן שכן השמן זית מפקח את הלב, והמקום נמצא בחלק אשר.

2. דהיי"ב י"א, ה-ו.

3. דהיי"ב כ', כ.

4. מלכים א', י"ג, א.

5. ראה בפירוש הרד"ק לישעיהו ז', ח. עה"פ "ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם" כי נבואת עמוס הייתה בשנת 725 לפנה"ס, וירבעם בן יואש, ובהשלמת 65 שנה מנבואת עמוס באה גלות עשרת השבטים.

6. במס' פסחים דף פז, ע"ב.

ועונה: מפני שלא קיבל לשה"ר על עמוס (הנביא). וממשיכה הגמי לשאול: ומנלן דלא קיבל לשה"ר? ומתרצת הגמי דכתיב: "וישלח אמציה כהן בית אל, אל ירבעם מלך ישראל לאמור: קשר עליך עמוס וגו' וכתוב כי כה אמר עמוס: בחרב ימות ירבעם". אמר: (המלך) ח"ו יאמר אותו צדיק כך. ואם אמר מה אעשה לו, שכינה אמרה לו...⁷ כלומר למלכי בית יהוא גם בדורות הבאים היה קיים יחס על הערכה וכבוד רב כלפי הנביאים, והאמינו בשליחותם כי לא מליבם אמרו את דברי נבואתם. לכן דחה המלך את דברי הדילטוריא (מלשינות ולשה"ר) של אותו "כהן" הבעל⁸ מבית אל.

עתה נעבור לעסוק ב"הכשרתו ועיסוקו" של עמוס אשר הכתוב מעיד עליו בראש הספר כי "כי היה בנקדים מתקוע" ובהמשך הספר⁹: "לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי כי בוקר אנכי ובולס שקמים ויקחני ה' מאחר הצאן"¹⁰ ויאמר אלי ה': לך הנבא אל עמי ישראל". המפרשים שם ביארו כי "נוקד" יקרא המתעסק עם הצאן אשר בדרך כלל הם עקודים ונקודים... ו"בוקר" אף הוא מתעסק עם הבקר. "ובולס שקמים" - הינו חקלאי העוסק בלקיטה ובלילה של עצי שקמה - עץ ממיני התאנה. ועפ"י תרגום יונתן היה עמוס בעל נכסים רבים ותרגם "נוקד" = מרי גיתי (בעל מקנה). ושקמין אית ליה בשפלתא...¹¹ ובגמ'¹¹ מובא פירוש זה בשם: "כמתרגם רב יוסף" כהוכחה לדברי רבי יוחנן כי אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גיבור, עשיר, חכם ועניו.

עמוס נלקח איפוא מאחר הבקר לנבא לעשרת השבטים למרות שהיו כבר שלושה נביאים בימיו. ישעיהו ומיכה שניבאו ליהודה, הושע ועמוס נבחרו לנבא לאפרים - עשרת השבטים¹². כשעיקר דבריו השנונים מכוונים ל"חברה הגבוהה" שבבית אל ושומרון, כדי שיוכל לדבר אליהם ב"גובה עיניהם". דהיינו, כשהיה צורך להוכיח את העם, בחר ה' בנביא שבא מתוכם, דיבר בשפתם וקלע לנקודות הרגישות - הטעונות תיקון כפי שנתבונן בתוכנם בפרק הבא.

7. עמוס פרק ז', י-יא.

8. אבן עזרא שם פסוק י ורש"י כתב כי היה כומר לעכו"ם. וראה עוד אודותיו להלן.

9. שם פסוק יד.

10. ביטוי מקביל לשמו"ב ז', ח. ותהלים ע"ח, ע-עא.

11. נדרים דף לח, ע"א.

12. עפ"י מסכת בבא בתרא דף יד, ע"ב.

ב. מסריו הנבואיים של עמוס

המדרש¹³ בהתייחסו לשמו של עמוס מביא את דברי ר' עזריה בשם ר' יהודה בר סימון "אמר ישעיהו: מטייל הייתי בבית תלמודי ושמעתי קולו של הקב"ה אומר: את מי אשלח ומי ילך לנו"¹⁴, שלחתי את מיכה והיו מכין אותו בלחי הה"ד¹⁵ 'בשבט יכו על הלחי', שלחתי את עמוס והיו קורין אותו: פסילוס, דא"ר פנחס למה נקרא שמו עמוס שהיה עמוס בלשונו". וביאר (שם) "במתנות כהונה" כי היה כבד פה - בלשונו כאילו עמסוהו משא על לשונו¹⁶. כלומר למרות שפתו הצחה והמליצית של עמוס שתאמה גם את הלכי הרוח בתקופתו הרי אלו אשר דבריו נגעו אליהם, לא אהבו את תוכנם ומצאו פגם בצורת דיבורו כדי להקחות את חריפות דבריו שנגעו לנקודות התורפה של הדור.

כאמור בפרק הקודם, הרי תקופת נבואתו של עמוס הייתה בימי המלכים: עוזיהו וירבעם בן יואש. זו הייתה תקופת רווחה לישראל אחרי דורות רבים של מלחמות פנים וחוץ, והייתה אז רגיעה והשלמה בין יהודה לישראל¹⁷. האויב הצפוני - ארם, שקט ולא פתח במתקפותיו התכופות בהיותו "עסוק" עם המעצמה העולה-אשור. כך שרגיעה זו נוצלה ע"י שני בתי ישראל להרחבת וביסוס גבולות ארץ ישראל, שהגיעו כמעט לגבולות ההבטחה כבימי דוד ושלמה. וכך נאמר בספר מלכים¹⁸ על ירבעם בן יואש מלך ישראל: "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה..." ובהמשך שם: "וגבורתו אשר נלחם ואשר השיב את דמשק ואת חמת ליהודה בישראל".

הרד"ק הסביר כי ליהודה היה המשפט כיוון שדוד לקחם מארם ומה שאמר "בישראל" ר"ל שלא הקפיד מי ישלוט בהם, העיקר שחזרו לעם ישראל. ולפי המלבי"ם הייתה יהודה כמדינת חסות של ישראל בראשות ירבעם בן יואש. ועל עוזיהו נא' בדברי הימים¹⁹: "הוא בנה את אילות וישיבה ליהודה... ויעזרהו האלקים על פלישתים ועל הערביים... ויתנו העמונים מנחה לעוזיהו וילך שמו עד לבוא מצרים

13. ויקרא רבה פרשה י', ב. על הפסוק: "קח את אהרן ובניו".

14. ישעיהו פרק ו', ח.

15. מיכה ד', יד.

16. וכבר מצאנו אצל משה רבינו ע"ה שהיה כבד פה וכבד לשון, שמות ד', כ.

17. בדה"א ה', יז. מסופר על מפקד משותף לשתי הממלכות.

18. מ"ב פרק י"ד, כה-כח. ובאליהו רבה י"ז, ייחס המדרש הצלחות אלו לירבעם השני, בזכות

שלא קיבל לשה"י על עמוס הנביא. "אמר הקב"ה: הארץ אשר אמרתי לאברהם ליצחק

וליעקב לורעך אתננה, הריני נותנה בידו של זה...".

19. דהייב פרק כ"ג, פסוקים ב-טז.

כי החזיק עד למעלה, ויבן עוזיהו מגדלים בירושלים... ויחצוב בורות רבים... ויצא שמו עד למרחוק... עד כי חזקו וכחזקתו גבה לבו עד להשחית וימעל בה' אלקיו...".
ואם "בארזים" (שנאי עליו שם בתחילת הפרק "ועש הישר בעיני ה'") נפלה שלהבת מה יגידו אנשי ישראל אשר בשומרון ובבית אל... אליהם מופנים דבריו החוצבים של עמוס אודות ההדרדרות המוסרית הגדולה של הדור ובעיקר במצוות שבין אדם לחבירו, שכן ככל שרמת החיים עולה - רמת המוסר יורדת - "ושמן ישרון ויבעטו".

עמוס ניבא על "הרעש" שהתחולל בארץ כאשר נכנס עוזיהו להקטיר קטורת בקה"ק, שנתיים לפני כן²⁰. ומשנתקיימה נבואה זו הוחזק עמוס לנביא אמת, וניתן משנה תוקף לדבריו. אף המלך כאמור קיבל את הנביא כשליח ההשגחה העליונה המוסר ברמה את דבר שליחותו ללא מורא ופחד. אולם כדי למשוך את לב המון העם לתוכן נבואותיו החל עמוס בפירוט חטאיהם של העמים השכנים לישראל: דמשק, עזה (פלישתים), אדום, עמון ומואב. אשר ללא ספק הביאו סיפוק רב למאזיניו כי הנה יענשו כל העמים הסובבים את ישראל אשר גם הרבו להרע להם²¹.

ברם, מיד עבר לפרט את חטאי יהודה: "אשר מאסו את תורת ה' וחקיו לא שמרו, וישראל: "על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים"²². פסוק זה מהווה סמל של ניצול החלש - העני, ביד העשיר - החזק²³.

באותה עת הייתה גם פריחה כלכלית בארץ, אולם רק חלק קטן מהעם נהנה מהשפע. ראשי העם לא נתנו דעתם על מצב העניים ומעשי עושי רבים התרחשו במדינה, מול "האליטה" שצמחה בשומרון ובבית אל, היו אביונים ודלים רבים בארץ אשר ידם קצרה מלהושיעם מיד עושיהם, שניצלו גם את מעמדם וקשריהם עם השופטים והדיינים שעשו עמם יד אחת בניצול פשוטי המון העם. מצב זה אכן החליש את המלכות וללא ספק הביא גם למרד בדור הבא, כאשר זכריה - בנו של יואש, נהרג ביד קושרים, ובאה על מלכות ישראל תקופה ממושכת של מהומות ומרידות שכמובן ערערו את מעמד ישראל ותוקפה וזהרה לא שב אליה עוד.

יוצא אפוא שההצלחה הגדולה והשגשוג בדורו של ירבעם בן יואש היו זמניים וארעיים. הם היו למעשה רק למראית עין, כך שעל רקע זה באו נבואות התוכחה של עמוס, כלפי אנשי "הצמרת" שבישראל.

20. הדבר מוזכר בראש ספרנו ובזכריה פרק י"ד, ה. "ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש בימי עוזיה מלך יהודה".

21. בדרך דומה הצליח כלב בן יפונה להשתיק את העם בפרשת המרגלים (במדבר י"ג, ל ורש"י שם).

22. עמוס ב', ד-ו.

23. זו גם הסבה שפרק זה נבחר כהפטרה לפרשת "וישב" העוסקת במכירת יוסף.

בתחילת דברי תוכחתו לישראל מדגיש עמוס את בחירתו של עם ישראל מכל העמים: "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקד עליכם את כל עונותיכם"²⁴. כלומר בחירת עם ישראל ("אתה בחרתנו") ע"י הבורא, הוצאתם ממצרים, הבאתם והתיישבותם בארצם מחייבת התנהגות והנהגה שונה מכל העמים. [המילה "ידעתי" מתפרשת כמצב מתמיד של קירבה בין המקום לבניו, כמו שמצאנו במגילת רות²⁵ "ולנעמי מודע לאשה" וגו' - בועז שהיה קרוב משפחתה].

עם ישראל לא יכול היה להסתפק בכך שהוא "יותר טוב מאחרים". בגלל היותו העם הנבחר, התביעה ממנו גם היא גדולה ביותר. ואלו דברי הרד"ק בביאורו לפסוק: "כי אין הקב"ה חושש לעכו"ם אם ייטיבו או ירעו אלא אם יהיה חמס גדול כדור המבול, אבל ישראל לפי שהם קרובים אלי - אענישם על עוונם כמו שנאמר 'בקרובי אקדש' וכן ביחזקאל על הפסוק: 'והעולה על רוחכם היו לא תהיה' וגו'.

כמו כן מנסה עמוס לעוררם במספר דמויים מהטבע כשהכותרת לדבריו הנה: "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו אם תהיה רעה בעיר זה לא עשה". (ב', ו). דחינו אין מקריות בכל הקורות אותם וכי "השלוש העכשווי" הינו שלום מדומה, ותאנשים אשר אינם שמים לב לפורענות המתרגשת לבוא הם כבעלי חיים שאינם נוהרים מפני שאגת האריה וכצפרים שאינן מבחינות במוקש. אף אם יטענו המון העם כלפי הנביאים מנין נדע כי צודקים אתם בדבריכם, עייכ עונה עמוס: "כי לא יעשה ה' דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים" (שם).

אחרי דברי ההתעוררות הראשוניים, מפנה עמוס את חיצי ביקורתו ישירות ללב ליבם של ראשי העם "בעלי הזרוע", השוכנים בארמנות והרי שומרון. "האוצרים חמס ושוד בארמונותיהם..." (ג', י). "ההופכים ללענה משפט, וצדקה לארץ הניחו" (ה', ז). את נשיהם מכנה עמוס בכינוי העוקצני: "פרות הבשן העושקות דלים והרוצצות אביונים האומרות לאדוניהם הביאה ונשתה"²⁶. וביום פקדי את רשעי ישראל "ופקדתי על מזבחות בית אל ונגדעו קרנות המזבח ונפלו לארץ" (ג', יד). גם כאן ישנה אסוציאציה לנבואת הנביא מיהודה על המזבח שהקטיר עליו ירבעם בן נבט: "ונתן ביום ההוא מופת לאמור: ...הנה המזבח נקרע ונשפך הדשן אשר עליו"²⁷.

24. עמוס ג', ב.

25. רות ב', א.

26. פרק ד', א. השחיתות "חגגה" בצמרת המדינה כשהנשים תבעו מבעליהם חיי מותרות על חשבון המון העם הדל.

27. עמוס ג', יד. ובמלכים א' פרק י"ג, ג.

"והכיתי בית החורף על בית הקיץ ואבדו בתי השן וספו בתי רבים..." (ג', טו).
אף עונשם של "פרות הבשן" לא יתמהמה מלבוא "ונשא אתכם בצנות (קוצים)
ואחריתכן בסירות דוגה" (שם, ד', ב).

כלומר ארמונות השן על בתי הקיץ והחורף לא יהיו מסתור ומקום מבטחים
ביום פקוד ה' עליהם את עוונם. ודרישת עמוס מהעם הייתה: "דרשו טוב ואל רע
למען תחיו... שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט אולי יחנן ה' אלקי צבאות
שארית יוסף"²⁸. ברם העם החזיק בשלו... כשעוד תקוה אחת קיננה בלבם:
"שמקדשם" בבית אל ופולחן הקרבת הקרבנות יגנו עליהם, אבל גם כאן נכונה
להם אכזבה קשה.

ג. הקרבן הנרצה ועבודת הקודש בנבואת עמוס

כבר הזכרנו לעיל כי תקופת נבואתו של עמוס הייתה זמן קצר לפני גלות
עשרת השבטים, וכשהתחילו נביאי התקופה "לאותת" לעם בפורענות
המתרגשת לבוא אליהם. הם נאחזו בתקוות שווא של המשך הבאת הקרבנות
ופולחנם בבית אל, וכל עוד ימשיכו הם "בעבודת הקודש" הרי שעונשם ידחה. נגד
תפיסה מוטעית זו יצאו הנביאים חוצץ, אף ישעיהו שניבא ליהודה מעוררם נגד
התופעה של הבאת קרבנות לא רצויים כאשר אינם מלווים במעשים וכוונות
טהורים.

וכך שואל ישעיהו בתחילת ספרו²⁹: "למה לי רוב זבחים יאמר ה' שבעתי
עלות אילים... ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי! כי תבואו לראות פני מי בקש
זאת מידכם רמוס חצרי, לא תוסיפו הביא מנחת שוא חדשיכם ומועדיכם שגאה
נפשי היו עלי לטרח... ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם... ידיכם דמים מלאו..."
["דמים" תרתי משמע].

דברים מקבילים אומר גם עמוס: "שנאתי מאסתי חגיכם ולא אריח
בעצרתכם, כי אם תעלו לי עולות ומנחתים לא ארצה ושלם מריאכם לא אביט!
הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה בית ישראל?"³⁰ וביארו המפרשים

28. עמוס ה', יד-טו.

29. פרק א', יא-טו.

30. עמוס ה', כא-כה. רש"י, רד"ק וא"ע כתבו כי אמנם ספר ויקרא עוסק ברובו בהקרבת
הקרבנות, אולם הם היו רק אמצעי לעבודת הבורא - לכפר על חטאי בניי, ולא נצטוו בניי
לכתחילה להקריבם. וציין הרד"ק כי התמידים היו באים לכבוד הבית והיו באין לציבור,
אבל ליחידים לא ציוה להקריב קרבן, אלא אם יחטאו בשוגג. הרי שבהבאת הקרבנות
והעלתם על המזבח ישוב החוטא לכוף התאוות... ויהיה נזהר במצוות. וכן ראה בירמיה ז',
כב. "כי לא דברתי עם אבותיכם ולא צויתים על דברי עולה וזבח".

על אתר כי העיקר בעבודת ה' היא כוונת הלב ועשיית משפט וצדק. כנאמר בהושע בן דורו של עמוס ומקבילו - בשליחות לבניי: "כי חסד הפצתי ולא זבח ודעת אלקים מעולות"³¹. צריך גם לזכור כי אמנם המלך יהוא - סבו של ירבעם השמיד את הבעל מישראל³², ואולם נשאר דבק בחטאת ירבעם בן נבט "ועגלי הזהב אשר בבית אל ואשר בדן... לא סר מעל חטאות ירבעם" וגו'. דהיינו עבודת ה' דרך אמצעי לא פסקה בדורות ההם, אף כאשר הקריבו במזבחות הללו לשם ה', הרי הכוונה בהם לא הייתה רצויה.

וכבר עמד עייכ רבם של הנביאים שמואל הרמתי בתוכחתו לשאול³³ אחר שלא עמד בציווי החרמת עמלק והביא את אגג חי, והעם מצידו הביא את מיטב הצאן והבקר כדי להקריב קרבנות לה'. אמר לו הנביא: "החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה'. הנה שמוע, מזבח טוב - להקשיב, מחלב אילים". סיכם את הדברים נעים זמירות ישראל בתהלים: "זבח ומנחה לא חפצת אזנים כרית לי עולה וחטאה לא שאלת... לעשות רצונך חפצתי". ובפרק נוסף: "זבחי אלוקים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלקים לא תבזה"³⁴. כלומר "רחמנא ליבא בעיי" - הלב הנשבר הוא הזבח הנרצה! (מצודות שם).

את הלכי המחשבה והתפיסה המוטעים של ימי בית ראשון סיכם הנביא ירמיה³⁵, שכבר ראה ברוח קודשו את החורבן הממשמש ובא. טענתו הייתה: כי עבודת ה' דורשת בלעדיות וחייבת להעשות בלב שלם ללא נאמנות כפולה. לא יתכן לעבוד את ה' ובו בזמן להמשיך ולהחזיק בעיז, לכן פנה אל מלכות יהודה (שכללה גם את שבט בנימין והכהנים, שהאריכה ימים למעלה ממאה ושלושים שנה, אחר גלות עשרת השבטים). שהם תלו את הצלתם מידי סנחריב מלך אשור בהימצאות ביהמ"ק בקרבם. אף מצאו חיזוק להנחה זו בדברי ישעיהו: "וגנותי אל העיר הזאת להושיעה"³⁶. לכן סברו שיש בכוח המקדש להגן עליהם ללא קשר להתנהגותם. עייכ נשא ירמיה את דבריו **בשער בית ה'** - להזכיר לעם את יעודו האמיתי של ביהמ"ק ולחזור בתשובה לפני הכנסם בשעריה. "היטיבו דרכיכם ומעלליכם ואשכנה אתכם במקום הזה". בניי האמינו שקדושת המקום נובעת ממנו עצמו, הם יחסו לביהמ"ק כוח עצמי שבא לו מעצם היותו מקום השראת השכינה.

31. הושע ו', 1.

32. מלכים ב', 10.

33. שמו"א פרק ט"ו, כב.

34. פרק מ', ז-ח. ופרק נ'.

35. פרק ז', שם גם נמצאת ההשוואה לשילה שחרבה... למרות השראת השכינה בו. עיין גם

בתהלים ע"ח, נט-ס.

36. מלכים ב', י"ט לד.

עפ"י תפיסה מוטעית זו, הקב"ה כביכול מעוניין שביתו יעמוד על תילו ללא קשר לטיב מעשיהם של האנשים הפוקדים אותו... וביאר המלבי"ם לפסוק: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם"³⁷. "בתוכו" לא נאמר אלא 'בתוכם' - בחדרי ליבו של כ"א ואחד מישראל". אף בפסוק המתייחס לאומרים: "היכל ה' היכל ה' המה..." בירמיה, ציין המלבי"ם לבל יחשבו שמצד שהוא היכל ה' ונבנה לשם ה' ע"י כך הוא היכלו, ר"ל שע"י כך ישכון בו, לא כן: כי היכל ה' המה, ר"ל דרכיכם ומעלליכם הטובים הם: היכל ה' ועל ידם ישכן שם בקודש.

יתירה מזו, מקדש ה' לא יגן על בניי הנותרים בארץ אם ימשיכו בהתנהגותם הקלוקלת וביקש ירמיה לערער את אשלייתם כי ביהמ"ק יגן בכל מקרה על החוסים בצלו. הוא שואל את העם הנותר בציון שאלות נוקבות על התנהגותם - המקבילות לאותה הנהגה של עשרת השבטים בימי עמוס. ואלו תורף שאלותיו הרטוריות של ירמיה: "המערת פריצים היה הבית הזה?" כאשר בניי עשו את כל התועבות של: גניבה, רציחה, ניאוף שבועת שקר וכ"ו והם עוד מעיזים לבוא לבית ה' ולהכריז בו: ניצלנו! בהאמינם שהבית יגן עליהם ויצילם מעונש³⁸. כאן באה (בדברי ירמיה) הקבלה למשכן שילה מן העבר: "ועשיתי לבית כאשר עשיתי לשילה" גם אם עברו מאז מאות בשנים! הרי שהלך מחשבתם ותפיסת עולמם לא השתנו, וכמו שאז בעוון בני עלי ובניי שלא מיחו בהם, "הלך הארון בשבי לפני משחית"³⁹. ובניי ניגפו במלחמתם נגד פלישתים, כן עתה הבית ועבודת הקרבנות שבבית אל, לא יגנו על העם, והחורבן הינו בלתי נמנע.

אולם עוד אשליה מפורסמת הייתה רווחת באותם ימים אצל "שארית יוסף" (הכינוי לעשרת השבטים - בני אפרים) והיא: שהאומות אשר הרעו והצרו לבניי יבוא סופם וקיצם. ביום פקוד ה' עליהם את עוונם. ע"כ אומר להם עמוס: "הי המתאווים את יום ה' למה זה לכם יום ה' הוא חושך ולא אור... ואפל ולא נוגה לו... ואבד מנוס מקל וחזק לא יאמץ כחו וגיבור לא ימלט נפשו... ואמיץ לבו בגבורים עירום ינוס ביום ההוא... והגליתי אתכם מהלאה לדמשק... והנני מקים עליכם בית ישראל גוי ולחצו אתכם מלבוא חמת עד נחל הערבה"⁴⁰. ביטוי מקביל לגבולות א"י באותם הימים, כנזכר לעיל, ומשמעותו כאן היא: כי הפורענות לא תפסח על בית ישראל... [כמו כן מצינו גם אצל שאר הנביאים כגון: ישעיהו, יואל, צפניה ומלאכי התייחסות דומה ליום ה'⁴¹].

37. שמות כ"ה, ח. וראה שם גם באלשיך, ותהלים ע"ח, נט-ס.
38. עפ"י הרד"ק שם פסוק ט. והמלבי"ם הוסיף כי ברצונם היה לקבל "הכשר" למעשיהם ע"י המקדש.

39. לשון האברבנאל בשמו"א ד.

40. עמוס ח', יח, כז, ב', יג-טז. שם גם נמצא הפסוק המקביל: "הנה אנכי מעיק תחתיתכם כאשר תעיק העגלה המלאה לה עמיר" (ו, יד).

41. בישעיהו ב', יב-כב. "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, והאלילים כליל יחלוף". מובא: "הילילו

בסקירה זה דילגנו מישראל ליהודה ומתקופת אמצע ימי הבית הראשון - לסופו. ברם מכנה משותף אחד היה לכל התקופות הללו והיא: חיי המותרות של ראשי עם בישראל שהועתקו ברבות הימים גם ליהודה, כשברקע קיימת "קנאת אפרים ביהודה"⁴². דהיינו קיום ביהמ"ק בירושלים - בירת יהודה. ובמקביל ניסה ירבעם בן נבט לתת לבית אל משקל נגד, נסיון שאומנם החזיק מעמד עד גלות עשרת השבטים, אולם לא צלח מבחינה דתית רוחנית.

מטבע הדברים עוררו דברי עמוס וחבריו, נביאי ה', כעס והתנגדות עזה לדבריהם ולאחר שניבא עמוס ישירות על "נפילת בתולת ישראל - נטשה אדמתה אין מקימה, כי הגלגל גלה יגלה ובית אל יהיה לאון... ונשמו במות ישחק ומקדשי ישראל יחרבו וקמתי על בית ירבעם בחרב"⁴³. הרי שתגובת המון העם הייתה: "ועל הנביאים צויתם לא תנבאו... שנאו בשער מוכיח ודובר תמים יתעבו" הגדיל לעשות אמציה כהן בית אל בפנייתו לעמוס: "חזרה לך ברח לך אל ארץ יהודה ושם תנבא ובית אל לא תוסיף עוד להנבא כי מקדש מלך הוא...⁴⁴. כלומר נסיון להשתיק את קולו של הנביא בטענה שכאן בבית אל אין לו שומעים... (שיקבלו את דבריו). עדיף לו להנבא ביהודה שם תהא לו מכך "פרנסה" מכובדת כי שם מקום מקדש ה' ושם מתאים לו להנבא בהיות יהודה שמחים לאידם של אפרים.

כאן באה תגובתו החריפה והישירה של עמוס לאותו אמציה: "כי לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי כי בקר אנכי ובולס שקמים" וגו'. ז"א איני נביא מטעם שמישהו ואיני זקוק שמישהו יפרנסני... שכן פרנסתי מצויה לי בשפע⁴⁵. "וואמר ה' אלי לך הנבא אל עמי ישראל", הוא מהווה "צינור" להעביר ולשאת את דבר ה' ברמה ללא כל חשש ונגיעות.

לעיל כבר הזכרנו כי המלך ירבעם (השני) קיבל את דברי עמוס כמות שהן כדברי אלקים חיים, ובוודאי לא הענישו, שכן מטרת הנביא הייתה: "דרשו את ה'

כי קרוב יום ה' כשוד משדי יבוא... הנה יום ה' בא אכזרי ועברה... חשך השמש בצאתו" וגו'. ביואל א', ט. ופרק ב', ב. "כי קרוב יום ה' וכשוד משדי יבוא". את יום ה' מבשרת מכת הארבה. ובמלאכי ג', כג-כד. "הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא".

42. עפ"י ישעיהו י"א, יג. "אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצור את אפרים". והמפרשים שם ביארו את קנאת המלכויות והתחרות ששררה בין יהודה לאפרים שתסור עם הופעתם של שני המשיחים.

43. פרק ה', ב. ת. וז', ט.

44. שם ז', יב-יג. ועיי"ש ברד"ק ומצודות.

45. עפ"י הגמ' בנדרים דף לח. מכאן גם ההוכחה שהנביאים היו עשירים כדי שלא יהיו נביאים "מטעם" ולא יזדקקו להחניף לאיש.

וחי⁴⁶, דהיינו להחזירם בתשובה ולא ליאשם. לכן מסיים עמוס את נבואותיו בדברי נחומים ותקווה לעם ישראל: "הנה ימים באים גאם ה' אלקים והשלחתי רעב בארץ, לא רעב לחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה'⁴⁷. וכנגד נבואת הפורענות שבישרה "על נפילת בתולת ישראל – ביום ההוא אקים את סכת דוד הנופלת... ובניתיה כימי עולם"⁴⁸. "ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו... ונטעתים על אדמתם ולא ינטשו עוד".

אף על דורו של ירבעם הובא בספר מלכים⁴⁹ כי זכו לחנינה: "כי ראה ה' את עני ישראל מורה מאד (מילך מאלד - רש"י) ואפס עצור ועזוב". כלומר, לאחר טלטולי הגלות תחזור האחדות לשבטי ישראל לממלכה אחת שתחדש את מלכות בית דוד כימי עולם, במקביל לנבואת יחזקאל⁵⁰: "ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים וכל בית ישראל חבריו וקרב אותם אחד אל אחד לך לעץ אחד והיו לאחדים בידך... וקבצתי אותם מסביב והבאתי אותם אל אדמתם ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ... ודוד עבדי נשיא להם לעולם".

46. עמוס ה', ד-ו. ובגמ' מסכת מכות דף כד, ע"א דרשו חז"ל כי ב"דרישה" זו יקיים העם את עיקר תרי"ג מצוות, עיי"ש ברש"י.

47. עמוס ה', יא.

48. עמוס ט', יא-טו. אולי ישנו כאן רמז לישעיה א', ח: "וונתרה בת ציון כסוכה בכרם". ו"א שאומנם עשרת השבטים יגלו אבל מלכות יהודה תתמיד עוד זמן רב.

49. מלכ"ב י"ד, כו, עיי"ש. וכתב ע"כ החת"ס כי האותיות שאחרי המילה פק"ד הינן: צרה, דהיינו כשהגיעו בניי למצב של צרה קשה, זכו אז גם לפקידה. כנאמר בירמ"ל, ז. "ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע".

50. יחזקאל ל"ז, טז-כה. וכן בדברים ל"ב, לו. "ועל עבדיך יתנחם כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב".